

NADIA ANDREICA

**ASPECTS OF EMANCIPATION IN THE THOUGHT OF KARL MARX:
FROM THE CRITIQUE OF LIBERALISM TO THE OVERCOMING OF
ALIENATION**

Nadia Andreica

Babes-Bolyai University, Faculty of History and Philosophy, Cluj, Romania

Email: nadiaandreica@yahoo.com

Abstract: The text examines the concept of emancipation within the modern tradition of political and philosophical thought, highlighting how this idea evolved from Enlightenment projects to the critical theories of the nineteenth century. A central role is played by the contribution of Karl Marx, who develops a profound critique of the forms of emancipation proposed by classical liberalism. For Marx, juridical and political freedom is insufficient, as it conceals the structural inequalities of capitalist society. Genuine emancipation requires overcoming alienation and transforming the relations of production that shape the existing social order. The paper explores how Marx moves from a critique of liberalism toward a materialist conception of freedom. In this perspective, emancipation is understood as a deep reorganization of social life and of the relationship between human beings, labor, and nature. The analysis follows a philosophical and interpretative methodology focused on key texts written by Marx. The study is strictly limited to Marx's own works and does not address later developments of Marxism. The research is structured around three main dimensions of emancipation: juridical-political, social, and human emancipation.

Keywords: Emancipation; Karl Marx; liberalism; alienation; freedom; relations of production; social emancipation; human emancipation

IPOSTAZE ALE EMANCIPĂRII ÎN GÂNDIREA LUI KARL MARX: DE LA CRITICA LIBERALISMULUI LA DEPĂȘIREA ALIENĂRII

Rezumat: Textul analizează conceptul de emancipare în cadrul tradiției moderne a gândirii politice și filosofice, evidențiind modul în care această idee a evoluat de la proiectele iluministe până la teoriile critice ale secolului al XIX-lea. Un rol central îl ocupă contribuția lui Karl Marx, care dezvoltă o critică profundă a formelor de emancipare promovate de liberalismul clasic. Pentru Marx, libertatea juridico-politică nu este suficientă, deoarece ea maschează inegalitățile structurale ale societății capitaliste. Emanciparea autentică presupune depășirea alienării și transformarea relațiilor de producție care stau la baza ordinii sociale existente. Lucrarea urmărește modul în care Marx trece de la critica liberalismului la formularea unei concepții materialiste asupra libertății. În acest sens, emanciparea este interpretată ca o reorganizare profundă a vieții sociale și a raportului dintre om, muncă și natură. Analiza se bazează pe o metodologie filosofică și interpretativă, concentrată asupra unor texte reprezentative ale lui Marx. Studiul este limitat strict la opera marxistă și nu abordează dezvoltările ulterioare ale marxismului. Structura cercetării urmărește trei dimensiuni principale ale emancipării: juridico-politică, socială și umană.

Cuvinte-cheie: Emancipare, Karl Marx, liberalism, alienare, libertate, relații de producție, emancipare socială, emancipare umană.

1. Introducere

Conceptul de emancipare traversează întreaga tradiție modernă a gândirii politice și filosofice, de la iluminismul francez până la marile proiecte de transformare socială ale secolului al XX-lea. În centrul acestei tradiții se află ideea eliberării omului din diverse forme de constrângere- religioasă, politică, economică sau culturală – în numele unei promisiuni de autonomie, raționalitate și egalitate.

În acest cadru, contribuția lui Karl Marx se distinge atât prin profunzimea criticii sale la adresa formelor de emancipare propuse de liberalism, cât și prin dezvoltarea unei concepții proprii asupra emancipării, strâns legată de analiza relațiilor de producție și de depășirea alienării.

Pentru Marx, emanciparea nu poate fi redusă la obținerea unor drepturi formale sau la separarea dintre stat și religie, așa cum propunea liberalismul clasic. Dimpotrivă, el denunță caracterul iluzoriu al acestor forme de libertate, care ascund în spatele lor o ordine socială dominată de inegalități structurale și de o diviziune a muncii profund înstrăinată. Critica marxistă a liberalismului se transformă astfel într-un demers mai amplu de regândire a condițiilor reale ale libertății, ce reclamă abolirea proprietății private, transformarea modului de producție capitalist și, în cele din urmă, depășirea formei de alienare care desparte omul de propria sa esență socială.

Scopul acestei lucrări este de a analiza modul în care Marx dezvoltă conceptul de emancipare, de la critica liberalismului la afirmarea unei viziuni materialiste asupra libertății, strâns legată de depășirea alienării. Miza constă în evidențierea actualității filosofice a emancipării marxiste ca proces de transformare a condiției umane și a relațiilor sociale, dincolo de limitele libertății formale. Teza susținută este aceea că pentru Marx emanciparea nu se reduce la recunoașterea drepturilor politice, ci presupune o reorganizare profundă a vieții sociale și o refacere a raportului dintre om, muncă și natură.

Abordarea urmează o *metodologie filosofică și interpretativă*, concentrată pe analiza unor texte reprezentative ale lui Marx, în care se conturează treptat o viziune unitară asupra emancipării.

Lucrarea este limitată în sens strict la opera marxistă, fără a trata dezvoltările ulterioare ale marxismului sau alte teorii ale emancipării, și fără pretenția de a acoperi exhaustiv întreaga gândire a lui Marx, ci doar aspectele relevante pentru tema propusă.

Analiza va fi structurată în trei direcții: mai întâi, *emanciparea juridico-politică*, în care Marx critică promisiunile liberalismului și ale statului modern; apoi, *emanciparea socială*, înțeleasă prin prisma luptei de clasă și a rolului istoric al proletariatului și, în al treilea rând, *emanciparea umană*, ca depășire a alienării și reconstrucție a unei relații neînstrăinate între om și activitatea sa vitală-munca.

2. Context istoric și filosofic al apariției conceptului de emancipare

În vremea lui Marx (secolul al XIX-lea), structura economică dominantă era *capitalismul industrial*, caracterizat prin proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, exploatarea muncii salariate și un conflict de clasă între burghezie și proletariat. Capitalismul apare odată cu dezvoltarea industriei și a comerțului, pe fondul revoluțiilor burgheze și al revoluției industriale (începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea). Această structură este, în viziunea lui Marx, injustă și instabilă, și va fi în cele din urmă înlocuită de o societate fără clase – *comunismul*, aflat într-o etapă de dezvoltare rapidă în Europa Occidentală, mai ales în Anglia, pe care Marx o studiază în detaliu.

Conceptul de emancipare apare într-un context filosofic marcat de Iluminismul francez, unde ideea ieșirii din ignoranță și supunere prin rațiune devine centrală, prin scrierile unor gânditori precum Kant, Rousseau. Critica ordinii tradiționale, feudal-patriarhale, și încrederea în progresul uman conturează un ideal de autonomie individuală și colectivă. Rădăcinile juridice ale termenului, legate de eliberarea de autoritate, capătă în modernitate o dimensiune politică și socială, fiind radicalizate de Marx, care interpretează emanciparea

ca eliberare reală de dominație și exploatare, nu doar ca recunoaștere formală a drepturilor.

Filosofia lui Marx este legată de critica sa asupra economiei politice și de intervențiile sale istorice în mișcarea muncitorească. *Emanciparea clasei muncitoare* apare aici ca punct culminant al luptei de clasă prin revoluția proletară, pentru a da naștere unei societăți fără clase și fără stat. Marx a oferit o prezentare detaliată a emancipării burgheziei și a proletariatului, emancipării evreilor și creștinilor, emancipării statului și a propus o tipologie a emancipării: *emancipare politică, civilă, religioasă, socială*. În abordarea marxistă există o limită a acestui concept, limită care este asumată, conștientizată astăzi: regăsim aici o tentă paternalistă – cineva te ghidează înspre felul în care să te emancipezi.

Gânditorul a intuit un conflict inerent între capital și muncă: preocuparea companiilor pentru profituri și productivitate le-ar duce în mod natural spre nevoia din ce în ce mai redusă a muncitorilor, creând o *armată industrială de rezervă* compusă din săraci și șomeri: „Această *descriere* a vieții noastre de zi cu zi din anul 2002 a fost descrisă deja, în aceiași termeni, acum o sută cincizeci de ani, în paginile *Manifestului comunist*: burghezia a <încat fiorul sfânt al extazului pios, al entuziasmului cavaleresc, al sentimentului micului burghez în apa înghețată a calculului egoist. Ea a făcut din demnitatea personală o valoare de schimb și în locul nenumăratelor libertăți dobândite și chezașuite de hrisoave, ea pus *unica* libertate, lipsită de scrupule, a comerțului>”.¹ Altfel spus, îmbogățirea unora înseamnă sărăcirea altora.

Deși ideea de emancipare nu a fost inventată de Marx, el a redefinit-o fundamental, punând accent pe aspectele economice și sociale ale libertății umane. Din acest motiv, multe mișcări de stânga și critici ale capitalismului își revendică originile în gândirea sa. „Când, în cursul dezvoltării, deosebirea de clasă va dispărea și întreaga producție va fi concentrată în mâinile unei asociații vaste a întregii națiuni, atunci puterea publică își va pierde caracterul politic. Puterea politică propriu-zisă este puterea organizată a unei clase pentru asupraiea altelei.”²

Marx dezvoltă conceptul de emancipare în toate etapele gândirii sale, trecând de la o *critică a emancipării politice insuficiente* la o *teorie a emancipării economice și sociale prin revoluție*. Firul călăuzitor al marxismului este *teoria luptei de clasă*. Rezultatele acestei lupte sunt: *prefacerea revoluționară a întregii societăți și pieirea claselor aflate în luptă*: „Istoria tuturor societăților de până azi (cu excepția istoriei comunei primitive, adaugă mai târziu Engels) este istoria luptelor de clasă. Omul liber și sclavul, patricianul și plebeul, seniorul feudal și iobagul, meșterul și calfa - într-un cuvânt, asupritorii și asupriții - s-au aflat într-un permanent antagonism, au dus o luptă neîntreruptă, când ascunsă, când fățișă.”³ (Forma originală, în germană: „Die Geschichte aller bisheringen Gesellschaft ist die Geschichte von Klassenkämpfen.”)

Gânditorul nu oferă o analiză filosofică profundă a naturii emancipării, însă el rămâne o referință modernă inevitabilă, o referință de abordat în mod critic.

3. Emanciparea juridico-politică-critica a liberalismului: contextul general al influenței revoluțiilor burgheze și al liberalismului iluminist.

Voi porni de la acest argument, deoarece plasează gândirea lui Marx într-un dialog critic cu modernitatea burgheză și scoate în evidență diferența dintre libertatea formală și cea reală – o cheie de lectură esențială în marxism. În scrierile sale din tinerețe, Karl Marx abordează în mod critic conceptul de emancipare politică, așa cum fusese formulat de tradiția liberală post-iluministă. El critică concepția liberală asupra drepturilor individuale. În lucrarea *Despre chestiunea evreiască* face distincție între *emanciparea politică* (recunoașterea formală a drepturilor) și *emanciparea umană* (transformarea reală a condițiilor de viață). În această lucrare, Marx pornește de la analiza gândirii lui Bruno Bauer, pentru a demonta ideea conform căreia eliberarea religioasă și recunoașterea drepturilor cetățenești ar constitui forme suficiente de emancipare. De asemenea, abordează

ideea că statul modern reprezintă instanță de separare, nu de unificare a individului cu comunitatea.

Marx susține că emanciparea juridico-politică este formală, nu reală. Astfel, în lucrarea menționată mai sus, el susține că emanciparea politică (obținută prin drepturi egale și cetățenie într-un stat liberal) nu rezolvă contradicțiile materiale ale vieții reale. Deși individul este *liber* în plan juridic, el rămâne alienat în plan economic și social. Emanciparea politică este doar o separație a omului din societatea civilă de omul statal, fără o transformare a condițiilor de viață.

Critica *drepturilor omului* ca drepturi ale omului egoist: Marx interpretează drepturile omului liberal ca reflectând interesele individului izolat, atomizat, interesat doar de proprietatea sa și de libertatea negativă și anume libertatea de a nu fi interferat. Aceste drepturi legitimează o formă de viață bazată pe concurență, proprietate privată și inegalitate, ceea ce contrazice ideea unei adevărate emancipări umane, colective.

Marx consideră că separarea dintre stat și societatea civilă reprezintă o alienare suplimentară, deoarece statul liberal este privit ca un spațiu autonom, formal egalitar, dar care lasă neatinsă structura inegală și conflictuală a societății civile, unde au loc relațiile economice capitaliste. Astfel, emanciparea politică creează o iluzie a libertății: oamenii se simt egali în fața legii, dar rămân inegali în viața economică și socială. „Emanciparea politică este, pe de o parte, reducerea omului la poziția de membru al societății civile, de individ egoist și independent, iar pe de altă parte, la poziția de *cetățean*, de persoană juridică.”⁴

Adevărata emancipare nu înseamnă doar acces la drepturi sau participare politică ci transcenderea ordinii sociale bazate pe proprietatea privată și exploatare. Emanciparea umană este posibilă doar prin transformarea relațiilor de producție, deci nu prin reformă juridică, ci prin revoluție socială.

În viziunea liberală, statul este garantul libertății și al drepturilor. Pentru Marx, însă, statul este un aparat al clasei dominante, care gestionează aparența neutralității, dar reproduce dominația

economică. Altfel spus, statul este văzut ca expresie a înstrăinării, nu ca garant al libertății.

Critica emancipării juridico-politice în gândirea lui Marx - în viziunea acestui gânditor, emanciparea juridico-politică specifică modernității liberale reprezintă o formă limitată și iluzorie a eliberării umane. Această formă de emancipare, bazată pe recunoașterea drepturilor cetățenești și pe separarea statului de societatea civilă este privită de Marx drept o emancipare formală, care maschează menținerea inegalităților reale din sfera vieții economice și sociale. În „Despre chestiunea evreiască” (1843), Marx subliniază că emanciparea politică „nu este emanciparea omului în general, ci a omului statal, al cărui conținut este individul izolat, retras în sine, închis în sfera interesului privat”⁵. Prin urmare, statul modern, deși proclamă egalitatea juridică a indivizilor, funcționează ca un cadru abstract, care separă viața politică de viața reală, dominată de relațiile de proprietate și de forțele pieței.

Pentru Marx, adevărata emancipare, cea umană, nu poate avea loc decât prin abolirea condițiilor materiale ale alienării, adică prin transformarea radicală a raporturilor sociale de producție și depășirea individualismului burghez. În acest sens, critica lui Marx față de liberalism scoate în evidență caracterul ideologic al drepturilor omului, care nu sunt decât drepturile omului proprietar, ale individului egoist, izolat și interesat doar de sine. „Desigur, emanciparea politică este un mare pas înainte. Într-adevăr, ea nu este ultima formă a emancipării umane în general, dar este ultima formă a emancipării umane în orânduirea lumii până în prezent.”⁶

Prin urmare, emanciparea juridico-politică, chiar dacă reprezintă un progres față de dominația teocratică sau feudală, rămâne insuficientă. Ea nu înseamnă decât o emancipare în cadrul ordinii existente, și nu o transformare a relațiilor sociale care produc înstrăinarea și inegalitatea. Adevărata emancipare, în viziunea lui Marx, presupune tocmai depășirea acestei separații între stat și societate, între individul abstract și condițiile sale materiale de existență.

Această critică deschide calea spre o concepție mai radicală a emancipării, care va fi dezvoltată în scrierile ulterioare, odată cu

analiza capitalismului ca sistem istoric bazat pe exploatare și alienare. În acest sens, Marx nu respinge pur și simplu ideea de drepturi sau de libertăți, ci le reinterpretează din perspectiva unei eliberări materiale, care să atingă rădăcina socială a constrângerilor moderne.

4. Emanciparea socială-lupta de clasă și rolul proletariatului:

Acest al doilea argument reprezintă momentul *activ* al teoriei: trecerea de la critica statului la practică și anume critica economiei politice. Voi introduce aici figura proletariatului ca subiect istoric și voi deschide prezentarea către o analiză a mecanismelor de transformare socială.

După critica limitelor emancipării politice formulate în scrierile din tinerețe, Marx își orientează analiza către structura profundă a societății burgheze, concentrându-se asupra raporturilor economice care stau la baza inegalităților moderne. În această etapă, conceptul de luptă de clasă devine central în înțelegerea emancipării, nu ca proces juridic sau instituțional, ci ca transformare revoluționară a relațiilor sociale.

Marx consideră că emanciparea presupune confruntarea cu relațiile de dominație de clasă iar proletariatul nu doar caută eliberarea sa, ci devine purtătorul unei emancipări universale. Ideea de emancipare așa cum apare în *Manifestul Partidului Comunist* este aceea că emanciparea clasei muncitoare trebuie să fie opera clasei muncitoare înseși (clasa socială ca realitate istorică și motor al istoriei). În lucrarea menționată mai sus, Marx și Engels afirmă că „istoria tuturor societăților de până acum este istoria luptelor de clasă”.⁷ Această teză oferă o cheie de lectură materialistă a proceselor istorice: ordinea socială nu este naturală sau eternă, ci este rezultatul confruntărilor dintre clasele dominante și cele dominate. În epoca modernă, această polarizare se concentrează în opoziția dintre burghezie-clasa care controlează mijloacele de producție- și proletariat-clasa celor care nu dețin decât propria lor forță de muncă.

Emanciparea socială apare, în acest context, ca proces de abolire a raporturilor de exploatare care definesc capitalismul. Nu este vorba

doar de redistribuirea veniturilor sau de reforme economice, ci de o răsturnare a ordinii existente, în care proletariatul joacă un rol esențial. În viziunea lui Marx, proletariatul este singura clasă capabilă să realizeze o emancipare universală, tocmai pentru că propria sa eliberare implică desființarea tuturor claselor sociale. Ea nu poate elibera fără să elimine însăși structura care produce inegalitatea.

Această idee face ca lupta de clasă să nu fie doar o confruntare economică, ci o forță istorică cu potențial de transformare radicală. Prin organizare colectivă și conștientizare a propriei condiții, proletariatul devine subiect al istoriei, capabil să inaugureze o formă nouă de societate – una în care munca nu mai este sursă de înstrăinare, iar bunurile sociale nu mai sunt privatizate în mâinile unei minorități.

În acest cadru, emanciparea socială este mai mult o etapă intermediară: ea este condiția pentru trecerea de la formele abstracte ale libertății moderne la o libertate concretă, colectivă și istorică. Lupta de clasă nu este un accident sau o deviație, ci motorul real al progresului social – iar rolul proletariatului nu este acela de a obține privilegii în cadrul capitalismului, ci de pune capăt acestuia.

În gândirea lui Marx, emanciparea socială reprezintă o depășire radicală a limitelor emancipării politice, prin transformarea relațiilor de producție care stau la baza ordinii capitaliste. Această transformare nu poate fi realizată decât prin lupta de clasă, în cadrul căreia proletariatul are un rol istoric esențial. Spre deosebire de alte clase exploatare din trecut, proletariatul nu luptă pentru a deveni o nouă clasă dominantă, ci pentru abolirea tuturor claselor și a sistemului care produce inegalitatea socială. Astfel, emanciparea proletariatului, fiind lipsit de proprietate și mijloace de producție, nu poate elibera societatea decât abolind condițiile înseși ale dominației. Miza luptei de clasă nu este doar cucerirea puterii politice, ci reorganizarea societății pe baze non-exploatatoare, în care solidaritatea și cooperarea să înlocuiască antagonismul de clasă. Manifestul se încheie cu apelul faimos: „Proletarii nu au nimic de pierdut decât lanțurile lor. Au o lume de câștigat. Proletari din toate țările, uniți-vă!”⁸

5. Emanciparea umană - depășirea alienării și reconstruirea relației omului cu munca

Acesta este *momentul filosofic* și cel mai profund, care duce gândirea marxistă dincolo de planul politic și economic, către o viziune antropologică a libertății. El arată că emanciparea adevărată nu este doar o chestiune de organizare socială, ci de *redefinire a condiției umane* – omul ca ființă creatoare, care se regăsește în propria activitate.

Dacă emanciparea juridico-politică și cea socială vizează eliberarea de forme exterioare de constrângere- statul, proprietatea, raporturile de clasă- emanciparea umană, în sensul cel mai profund propus de Marx, privește reconstrucția subiectivității umane în raport cu activitatea vitală: munca. Această dimensiune devine centrală în scrierile din perioada 1844-1846, în special în *Manuscrisele economico-filosofice*, unde apare pentru prima dată în mod sistematic conceptul de alienare. În capitalism, susține Marx, omul este înstrăinat de propria activitate: munca nu mai este expresia creativității, a autoafirmării umane și a nevoilor sociale, ci o obligație exterioară, impusă de nevoia de supraviețuire, o sursă de înstrăinare. Astfel că emanciparea în sens plin înseamnă abolirea condițiilor care produc alienare, munca devenind astfel expresie a creativității umane (emanciparea ca reumanizare a muncii și recuperare a creativității umane) iar relațiile sociale devin nedeterminate de logica capitalului. (perspectiva unei societăți post-capitaliste în care omul devine *figura generică*).

Pentru Marx, forma supremă a emancipării este *emanciparea umană*, care implică depășirea tuturor formelor de alienare care definesc existența în capitalism. El insistă, în special, asupra *alienării muncii*, prin care omul devine străin de propria sa activitate, față de produsul muncii sale, față de ceilalți și, în cele din urmă, față de el însuși. Emanciparea umană nu poate avea loc decât prin reorganizarea muncii ca activitate liberă și conștientă, în care individul se regăsește pe sine în ceea ce creează. În această viziune, reconcilierea omului cu propria muncă este esențială pentru reconstruirea unei vieți sociale autentice, bazate pe cooperare,

dezvoltare mutuală și afirmarea potențialului uman. Marx schițează astfel o imagine a unei societăți post-capitaliste în care omul nu mai este un mijloc de acumulare, ci devine scop în sine – o ființă care se realizează prin activitate liberă, solidară și nealienată. Omul se afirmă cu adevărat ca om doar în măsura în care munca sa este doar o manifestare a vieții sale proprii. „Omul face din activitatea sa vitală obiectul voinței și al conștiinței sale. El are o activitate vitală conștientă. Activitatea vitală conștientă este aceea care-l deosebește pe om de activitatea vitală a animalului. Tocmai prin aceasta și numai prin aceasta este el o ființă generică.”⁹

6. Concluzii

În această lucrare, am avut în vedere trei trepte:

1. O critică a formei dominante de liberate și anume *drepturile formale*.
2. O revendicare a transformării sociale prin acțiune colectivă.
3. Un proiect al reconstrucției unei umanități nealienate.

Așadar, demersul critic al lui Marx privind ideea de emancipare se constituie într-un parcurs conceptual complex, articulat în jurul a trei registre interdependente: juridico-politic, social și antropologic. Criza emancipării liberale evidențiază limitele unei concepții formale asupra libertății, care, în ciuda proclamării egalității în drepturi, lasă neatins condițiile materiale ale dominației. În contrast, perspectiva emancipării sociale introduse în dimensiunea luptei de clasă și a practicii revoluționare, în care proletariatul devine liantul unei transformări istorice radicale. Totodată, reflecția marxistă se deschide către o înțelegere mai profundă a emancipării umane, ca depășire a alienării și refacere a relației dintre om și activitatea sa creatoare. În acest sens, emanciparea nu se reduce la o problemă juridică sau instituțională, ci implică o restructurare integrală a raporturilor sociale, economice și existențiale. Actualitatea acestui cadru teoretic constă în capacitatea sa de a interoga critic fundamentele modernității politice și de a propune o alternativă în care libertatea este inseparabilă de condițiile materiale ale realizării umane. Viziunea

marxistă ne invită să gândim libertatea nu ca un punct de sosire, ci ca un proces colectiv, deschis și dinamic, care vizează nu doar schimbarea instituțiilor, ci și reconstituirea subiectivității umane în condiții de solidaritate și autonomie reală.

Într-o perspectivă filosofică mai largă, se deschide astfel posibilitatea unui dialog între gândirea marxistă și alte concepții ale egalității și subiectivării politice, acolo unde emanciparea încetează să fie o promisiune juridică și devine experiență a unei rupturi ontologice.

Note:

¹Rancière, Jacques. *Ura împotriva democrației*, Idea Design &Print, Cluj, 2012, p. 24-25.

²Marx, Karl & Engels Friedrich- *Manifestul Partidului Comunist*, în *Opere*, vol.4, Ed. Politică, București, 1962, p. 471.

³Marx, Karl & Engels Friedrich- *Manifestul Partidului Comunist*, în *Opere*, vol.4, ed. Politică, București, 1962, p. 424.

⁴Marx, Karl, (1843) Despre “*Problema evreiască*”, traducere de Alexander Tender, 2006, disponibil în limba română pe <https://www.marxists.org>

⁵Marx, Karl, (1843), Despre “*Problema evreiască*”, traducere de Alexander Tender, 2006, disponibil în limba română pe <https://www.marxists.org>

⁶Marx, Karl, (1843), *ibidem*.

⁷Marx, Karl & Engels, Friedrich Engels, *Manifestul Partidului Comunist*, traducere de Ion Ioniță, Ed. Politică, București, 1965, p. 9.

⁸Marx, Karl & Engels Friedrich, *Manifestul Partidului comunist*, trad. de Ion Ioniță, Ed. Politică, București, 1965, p. 58.

⁹Marx, Karl, *Manuscrisele economico-filosofice*, 1844 disponibil pe <https://marxists.org/romană/m-e/1844/mef/index.htm>

Bibliografie

Balibar, Étienne, *Citind pe Marx*. Cluj: IDEA Design &Print, 2003.

Berlin, Isaiah, *Karl Marx: Viața și ideile lui*. București: Humanitas, 1994.

Marx, Karl, *Capitalul*, vol. I. Ed. Politică, București, 1960.

Marx, Karl, *Critica programului de la Gotha. În Scrieri alese în două volume*, vol. II. Ed. Politică, București, 1962.

Marx, Karl, *Despre problema evreiască. În Scrieri alese în două volume*, vol. I. Ed. Politică, București, 1962.

Marx, Karl, *Manuscrisele economico-filosofice din 1844*, ed. Humanitas, București, 2005.

Marx, Karl; Engels Friedrich. *Manifestul Partidului Comunist*. Accesibil on-line: <https://www.marxists.org/romana/m-e/1848/manifest/index.htm>

Marx, Karl. *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*. Trad. Martin Milligan. <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1844/manuscripts>

Mclellan, David. "Karl Marx." *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/entries/marx/>

Rancière, Jacques, *La leçon d'Althusser*. Paris: Gallimard, 2012.

Rancière, Jacques. "The Thinking of Dissensus. Politics and Aesthetics." *Reading Rancière*, ed. Paul Bowman & Richard Stamp, 2011.